

HUGO KLAJN KRITIKAI PSZICHOANALÍZISE*

Žarko Trebješanin

Hugo Klajn gazdag, sokoldalú életművében szerencsésen találkozunk, fonódnak össze s egészítik ki egymást a pszichoanalitikus, a Shakespeare-szakértő, a színikritikus, a rendező munkája, kutatásai és eszmefuttatásai, ám ez kétségeket is ébreszt bennünk. Mindjárt felmerül a kérdés: kicsoda ő voltaképpen? Pszichiáter vagy színházi rendező, pszichoanalitikus vagy Shakespeare-kutató? Azt hiszem, erre a kérdésre Jovan Ćirilov válaszolt legtömörebben és legelegánsabban, amikor Klajn halálakor úgy fogalmazott, hogy Hugo Klajn *pszichoanalitikus volt a színházban*. Ennél is pontosabb, hogy Klajn mindig és mindenütt pszichoanalitikus volt, nemcsak a színházban, hanem az irodalomkutatásban, a pedagógiában, a háborús neurózisok tanulmányozásában és egyebütt is.

Hugo Klajn pszichoanalitikus munkássága hosszú időszakot fog át: 1921-től – a pszichoanalízisről szóló első írásának megjelenésétől – 1981-ig, halálának évéig ível. Pszichoanalízis-értelmezése a harmincas években alapozódott meg. Kritikus, dogmamentes, társadalmi irányultságú pszichoanalízise a fasizmus és a sztálinizmus idején, egyszerűen a totalitárius rendszerek és ideológiák korában alakult ki – a freudomarxizmus születésének évtizedében. Hosszú és termékeny életére egészében is jellemző a határozott kritikai állásfoglalás mindennemű idollal és tekintéllyel szemben – ebből fakad szüntelen magányossága is.

---

* A tanulmány eredeti címe: „Kritička psihoanaliza Huga Klajna”, és előszóként jelent meg Klajn válogatott pszichoanalitikus írásainak 1991-ben, Újvidéken kiadott kötetében. Rövidített formában közöljük.

1894. szeptember 30-án született Vukováron, Samuil és Sofija Klajn öt gyerekének egyikéként, sok szempontból tipikus zsidó kereskedőcsaládban.¹ Hugo apja szigorú, patriarchális nézetű kereskedő volt, aki mindenekelőtt azt tisztelte, ami hasznos és „reális”. Ő volt a családban a megfellebbezhetetlen tekintély, a parancsoló, aki még gyermekei hivatását is eldöntötte. Az idősebb fiúnak, Rihardnak jutott a szerep, hogy továbbvigye apja gyapjúkereskedését, a fiatalabbnak, Hugónak pedig a továbbtanulás és az akkoriban különös becsben álló jogászhi-vatás volt „elrendelve”.

Hugo nem egyértelműen negatívan viszonyult apjához, inkább ambivalensen, komplikáltan. Gyöngéd, érzékeny és beteges anyja iránt viszont zavartalan, intenzív szeretet táplált. Hatéves volt, amikor édes-

---

¹ Klein Sámuel Ungváron született, ahol apja egy magyar báró birtokán volt intéző. Klein Sámuel anyanyelvi szinten beszélt magyarul, németül és jiddisül. Állítólag diákként „héber nyelvet tanított egy zsidó iskolában”. Ungvárról települt át Vukovárra, ahol megtanult horvátul. Hugo Klajn gyerekkorában otthon horvátul, magyarul és németül beszéltek. A második világháborúban Klajn egész családja elpusztult a jasenovaci koncentrációs táborban (*a ford.*).

anyja meghalt; apja hamarosan újranošult. E korai traumatikus élmény folytán Hugo érzékeny, zárkózott fiúvá vált.

Az iskolában nemcsak kitűnő tanuló volt, de rendkívüli irodalmi és zenei tehetségével is kitűnt. Diákkorában azonban fájdalmas tapasztalatokat is szerzett, melyeknek messze ható következményei lettek személyiségformálódására. Ebben az érzékeny periódusban, amikor a gyerek döntően rá van utalva kortársaira, Klajn, csak azért, mert zsidó volt, a bőrén érezhette a környező világ kegyetlenségét és igazságtalanságát, mégpedig iskolatársai viselkedésén keresztül. Az antiszemitizmus mélységes irracionálisát később is megtapasztalta iskoláztatása során. Ettől kezdve tartózkodón és gyanakodva fogadott minden autoritást, s ez domináns személyiségjegyévé vált. Egyre mélyebb gyanakvást táplált az uralkodó irracionális ideológiákkal szemben, amelyek akadályozzák a kritikai gondolkodást, s egyúttal gerjesztik az emberek közti tragikus, véres konfliktusokat.

Klajnbán fokozatosan gyűlt a keserű tapasztalat, s mélyült a meglévő idollokkal és ideálokkal, a szép és a csúnya, az illendő és az illetlen, a jó meg a rossz kritériumaival szembeni gyanakvás. Mindez hozzájárult a pszichoanalízis iránti fogékonyságának kialakulásához.

A színházi világban az ifjú Klajn olyan emberekkel találkozott, akik elütöttek a jól ismert kispolgári környezettől. Ezek a különös szerzetek szabadosan viselkedtek és spontánul beszéltek. Mint akit megbabonáztak, tágra nyílt szemmel bámulta ezt az egészen másmilyen, furcsa emberfajtát, „különleges, sugárzó életörömüket, mely egy olyan szépséges világról adott hírt, melyről mi, a rigorózus vidéki gimnázium diákjai a század első évtizedében addig nem is álmodtunk”, emlékezik vissza Klajn. Ez a találkozás elültette benne a színház, a művészet világmegváltoztató, emberformáló erejébe vetett hitet. Ekkor kezdett gondolkodni azon a kérdésen, mely egész életében végigkísérte: *micsoda az ember – és mivé válhat?*

Ez a kérdés vitte el a szülővárosától messzire, egyenesen Bécsbe, orvostudományi tanulmányokat folytatni. 1912-ben iratkozott be az orvostudományi karra. Hogy ezt megtehesse, szembe kellett szegülnie apjával, aki jogásznak szánta, így ismételten ki kellett fejeznie *határozottságát, és függetlenségét* az atyai tekintélytől. Bécsben csakhamar megismerkedett a pszichoanalízissel; habár eleinte nem rajongott érte, egy kollégájának hatására meghallgatott egy kurzust a pszichoanalízisről. Az egyre növekvő érdeklődés később Sigmund Freudhoz is elvezette.

Az első világháborút Galíciában töltötte az osztrák–magyar hadsereg kötelékében orvosként, ami hátráltatta tanulmányait, s így csak 1919-ben fejezte be az orvostudományi egyetemet. A háború után hazatért Vukovarra, de mivel itt nem voltak meg a feltételek a pszichiátriai munkához, Belgrádba költözött, és élete végéig, 1981-ig itt élt. Életének hatvan évét, szinte teljes munkás életét ebben a városban töltötte. 1921-től 1923-ig különböző európai nagyvárosokban, a legismertebb korabeli pszichiátereknél volt specializáción: Wagner-Jaureggnál Bécsben, Emil Kraepplinnél Münchenben és Veigantnál Hamburgban. A pszichoanalízist Bécsben tanulta ki, egy eredeti és sajátos pszichoanalitikusnál, Paul Schildernél volt kiképző analízisben. Belgrádba visszatérve pszichoanalitikusi magánpraxist nyitott.

Amellett, hogy pszichoanalízissel foglalkozott, ebben az időben független, baloldali szemléletű értelmiségiként politizált. Saját szavai szerint Miroslav Krleža keltette fel a politika iránti érdeklődését, akit még bécsi egyetemista éveiből ismert. Klajn belgrádi lakásában ismert baloldali értelmiségiek jöttek össze. A *Nova literatura* című, társadalmi orientációjú kritikai folyóirat megalapításakor (1928) Pavle Bihali felkérte Klajnt a közreműködésre. Klajn a pszichoanalízisről és a színházról írt a lapba. Első pszichoanalitikai cikke 1929-ben jelent meg a *Nova literaturában Gondolatok a pszichoanalízisről* címmel, és ezzel kezdetét vette gazdag, eredeti pszichoanalitikus munkássága. Első könyve, *Az idegrendszer*, mely a német folyóiratokban megjelent neurológiai tanulmányainak összegzése, 1933-ban jelent meg Belgrádban.

Amikor 1936-ban feleségül vette volt páciensét, Stana Djurićot, szinte egyszerre bojkottálták baloldali barátai, mivel elhagyta élettársát, és pszichoanalitikus kollégái, akik a szemére vetették, hogy megszegte a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület szabályát. Itt akaratlanul is felmerül a párhuzam egy másik freudomarxista, Wilhelm Reich szinte azonos sorsával, akit éppen ekkoriban, 1933-ban és 1934-ben, és ugyaníly módon távolítottak el a kommunista pártból és a pszichoanalitikai egyesületből is.

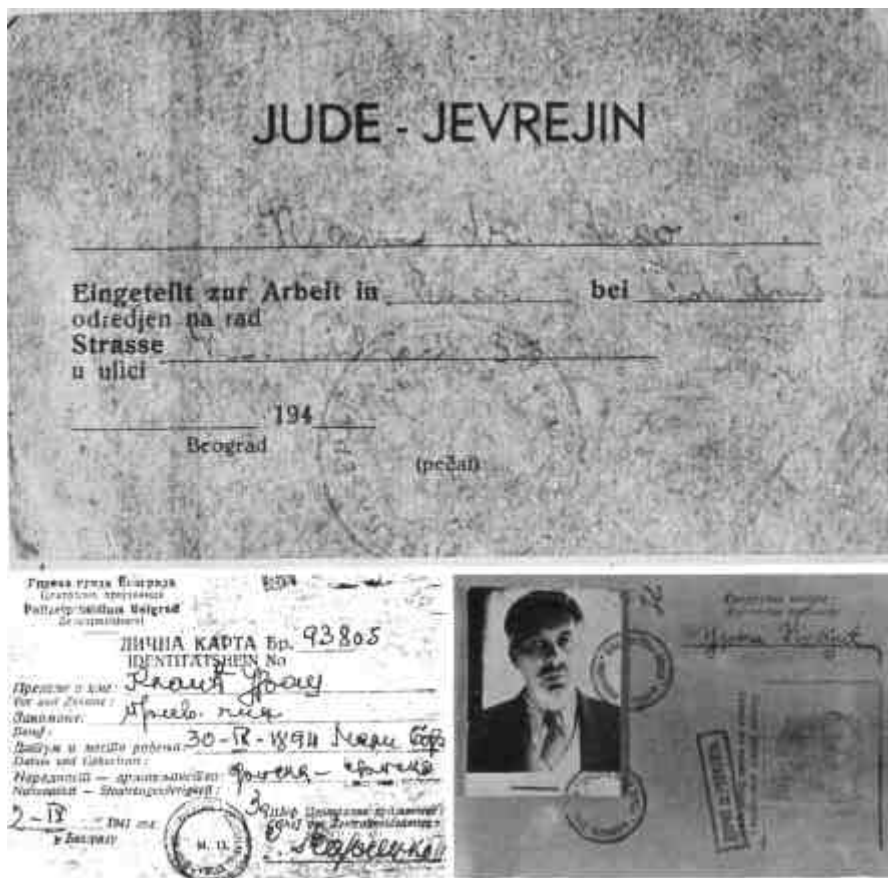
Könyveiben és a pszichoanalízisről szóló előadásaiban, melyeket a „Kolarac” népegyetemen tartott, Klajn nemcsak a pszichoanalízis elméletének rendkívüli ismeretéről tett bizonyosságot, de kiváló előadó-készségéről is: egyszerűen és érthetően, szépen és érdekesen fejezte ki magát. A tekintélyes „Kolarac” nagyterme mindig tele volt, amikor Klajn adott elő.

A pszichoanalízis szerbiai megerősödését és gyökeret eresztését a szíven viselve, Klajn örömmel fogadta Sugár Miklós (Nikola Šugar) javaslatát a Szerb Pszichoanalitikai Társaság megalapítására. Klajn és Sugár mellett az 1937-ben megalapított társaság tagjai voltak Nikola Popović, Vojin Matić, Vladislav Klajn, Vladimir Dvorniković, Milos Djurić és Ljubomir Živković. Az társaság célja az új tan népszerűsítése volt sajtóközleményekkel, fordításokkal, tanulmányokkal, előadásokkal, valamint Freud elméletének megvédése a sok támadástól és a téves értelmezésektől. A társaság Nikola Popović filozófiaprofesszornál, a belgrádi bölcsészkar dékánjánál gyülekezett. Elsősorban a tagok lelkesedésének és kitartó erőfeszítéseinek köszönhetően, abban az időben, amikor

sok európai országban szinte semmi érdemlegeset nem tudtak a pszichoanalízisről, nekünk Szerbiában néhány rendkívül jó és jelentős könyv állt rendelkezésünkre a pszichoanalízis elméletéről, hazai szerzők, mindenekelőtt Hugo Klajn és Nikola Popović tollából. 1937-ben jelent meg Klajn nagyon alapos és terjedelmes tanulmánya *A pszichoanalízisről*, mely Freud *A mindennapi élet pszichopatológiája* című könyvének előszavaként látott napvilágot, Geca Kon kiadásában. Hugo Klajn és Sugár Miklós az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*-ben közzétett írásaikkal bekapcsolódtak a korabeli európai pszichoanalitikai életbe is. Klajn egyik írását Sigmund Freud javaslatára jelentette meg e tekintélyes nemzetközi folyóirat.

A nevelés az orvosi és társadalmi pszichológia szemszögéből című könyvét Klajn 1939-ben tette közzé. A szerb pszichoanalitikusok eredményes együttműködését azonban Anton Korošc belügyminiszter erőszak-

kal elfojtotta, felosztotta a társaságot. Így ismételten, a mi térségünkön is bebizonyosodott, hogy a pszichoanalízist minden totalitárius rendszer szükségképpen halálos ellenségének tekinti.

A német megszállás nemcsak Klajn pszichoanalitikusi tevékenységét, hanem az életét is veszélyeztette. A kórházból, ahol a németek rendeltére dolgozott, egyre-másra nyomtalanul eltűntek a zsidó páciensek és orvosok. Klajn idejekorán felfogta, hogy mint zsidónak, ráadásul mint közismert baloldali értelmiséginek kockán forog az élete, s felesége, Stana közreműködésével öngyilkosságot szimulált (bevett egy nagyobb dózis veronált). Így, mint „páciens”, beszállították a katonai kór-

házba orvos barátaihoz. Mivel azonban itt sem volt biztonságban, csakhamar teljes illegalitásba vonult. Hamis papírokkal fölszerelve, álneven, szakállat növesztve egy ismerősének házában lelt menedékre, s a háború végéig ott maradt. Stanával, aki kitartásra buzdította, kapcsolatban volt, de Ivan fiát csak távolból láthatta.

Bizonytalan búvóhelyén, a kíméletlen ellenség övezetében, szüntelen halálfélelemben töltött el négy évet. Mint teljesen jogfosztott és kiközösített embernek bujdoskolnia kellett üldözői elől, miközben tudta, hogy „minden bujkálás, szabadságfosztott állapot ellenkezik az ember természetével”. Az ilyen végsőig feszített, drámai helyzetekben érthető módon vannak pillanatok, amikor az ember megroppan, és egyszerűen véget akar vetni emberhez méltatlan életének, mondja Klajn egy későbbi visszaemlékezésében. A súlyos válságok perceiben Hugo Klajnnak az a furcsa ötlete támadt, hogy írásos önanalízist végez. Nap mint nap lejegyezte belső élményeit, gondolatait és érzéseit különleges *Napló*jába. Ha Freud azért végzett önanalízist, hogy legyőzze ödipális viszonyát és megmeneküljön a neurózistól, Klajn azért vetette alá magát a gyógyító önelemzésnek, hogy megóvja pszichikai integritását és megőrizze fizikai és szellemi identitását. Klajn *Napló*ja, mely idővel vaskos könyvvé terebélyesedett, keletkezését, értelmét és funkcióját tekintve csak Bruno Bettelheim koncentrációtábor-béli jegyzeteiből készült könyvéhez mérhető. Miként Bettelheim feljegyzéseinek, Klajn *Napló*jának is az volt a szerepe, hogy a puszta élet megóvásán túl segítsen megőrizni az élet értelmét és az emberi méltóságot végsőig kegyetlen és embertelen körülmények közepette. A *Napló* hathatós eszköz volt Klajn számára intenzív félelmeinek, nyugtalanságainak és a mély depresszió pillanatainak legyőzésében. A pszichoanalízis mutatkozott a leghatásosabb gyógyszernek a marcangoló benső konfliktusokra, sötét gondolatokra és baljós impulzusokra, amelyek a leghevesebb válságok perceiben törtek rá, s amelyek az önanalízis híján valószínűleg szakadékkba taszították volna. Ennek Klajn is tudatában volt: „A *Napló* segített túlélni és megőrizni a lelki egészségem. Benne elszámoltam az emberekkel, az eseményekkel, a világgal, mindenekelőtt pedig önmagammal. Mindennap írtam. Nem ügyeltem sem a stílusra, sem a tartalomra – feljegyeztem mindent, ami épp az eszembe ötlött.” Legfőbb funkcióját (védekezés a gyötrő érzésektől és a szuicid impulzusoktól) a *Napló* maradéktalanul teljesítette. A házzal együtt, amelyben lakott, a háború tüzeiben elégett ez a *Napló* is. Habár megsemmisült, Klajn szelle-

mileg és erkölcsileg sok mindent megőrzött magában belőle. A pokolból kikerülve a *Napló* hamvaiból még erőteljesebben támadtak fel Klajn oly jellemző tulajdonságai: a bölcsesség, a higgadtság és az embe-riesség. Az írásos önanalízisnek köszönhetően Klajn legyőzte a szorongást és megnyugodott. Mint mondja: „Sohasem voltam annyira nyugodt, mint azokban az években. Leleplezván tulajdon gyöngeségeimet, arra a meggyőződésre jutottam, hogy késznek kell lennem mindenre, ami jöhet (Hamlet: »Késznek lenni – ez minden«). És én idővel kész lettem mindenre, s ezzel belső békére tettem szert.”

Nyomban Belgrád felszabadulása után, még mielőtt véget ért volna a háború, 1944 novemberében Hugo Klajn munkába állt a kovini elme-gyógyintézetben, ahol Stjepan Betlhajmmal együtt a háborús neuróziso-kat gyógyította. Így keletkezett 1945-ben *A jugoszlávok háborús neurózi-sa* című könyvének kézírata, mely a korabeli cenzúra miatt tíz évig nem jelenhetett meg. Ezekben a háború utáni időkben a hatalom hivatalos állásfoglalása a pszichoanalízissel szemben végletesen negatív volt.

A második világháború után a kultúrfelelősök (Milovan Djilas, Rodoljub Čolaković, Radovan Zogović) támogatásával Klajn mint megbízható ember és a színház avatott ismerője rendezőasszisztensi állást kapott a Nemzeti Színházban, ugyanakkor továbbra is pszichiáterként dolgozott a katonai kórházban. „Kettős élete” azonban nem tarthatott sokáig. Milovan Djilas döntésére fölmentették a kórházi munka alól, és a Nemzeti Színházban maradt. Ettől kezdve a színháznak szentelte életét – felületesen, kívülről nézve „elhagyta” a pszichoanalízist. Hogy azonban nem így történt, arról legjobban háború utáni tanulmányai tanúskodnak. Említsük meg a legjelentősebbeket: *A jugoszlávok háborús neurózi-sa* (1955), *A pszichoanalízis fejlődése az utóbbi évtizedekben* (1958), a Sigmund Freud válogatott műveihez írt alapos és terjedelmes előszó (1969) és a „Hamlet”, az „Othello”, a „Bűn és bűnhődés”, az „Oedipus király” és Krleža drámáinak pszichoanalitikus elemzése stb. Egyébként maga Klajn mindig is határozottan elutasította, hogy bármi-kor odahagyta volna Freudot és a pszichoanalízist. Mint egy alkalom-mal elárulta nekem, a második világháború után világossá vált előtte, hogy a pszichoanalízisből, amit annyira szeretett és becsült, egyszerűen nem lehet megélni. Ám a pszichoanalízisért élt, mégpedig élete végéig.

A pszichoanalitikus szemléleti alapot soha fel nem adva Klajn egyre több időt és energiát fordított a színházi munkára, és ebben nagyon fi-noman és bölcsen kamatoztatta mélylélektani tudását. Klajn rendezései

Klajn intenzíven foglalkozott a színházi élettel, a színikritikával, a színháztudománnyal, és ennek írásos nyomai is bőven vannak: *Igazság és káprázat a színművészetben* (1950), *A rendezés alapproblémái* (1951), *Kétórás élet* (1957) stb.

Legérettebb könyvét, melyet a kritikusok és maga Klajn is a legjobbnak ítelt, *Shakespeare és az emberség* címmel 1964-ben jelentette meg. E könyvnek sok szempontból kulcsszerepe van Klajn életművében; kiváló tanulmány, amelyben összefonódik és kiegészíti egymást Klajn szuverén tudása Shakespeare művészetéről, valamint a pszichoanalízis ismerete és mesteri alkalmazása. Életében megjelent utolsó könyve *A*

a drámahősök remek pszichológiai elemzéseivel és a Sztanyislavszkij-módszer bevezetésével tűntek ki.

1946-ban a Nemzeti Színház dramaturgiai tagozatán mint pszichológiai professzor megkezdte pedagógiai működését, két évvel később pedig a belgrádi Színművészeti Akadémia rendes pszichológiai professzorává választották. Elfogadta az ajánlatot, mert úgy gondolta, hogy a jövő színpésztái és rendezői számára a pszichológia felettébb fontos. Később rendezést is tanított a Színiakadémián.

színházművészet jelenségei és problémái (1969). Utolsó megjelent tanulmánya *A „Hamlet” a pszichoanalízis fényében* (1974).² Klajn ekkoriban már belépett élete kilencedik évtizedébe. Az öregség és a Parkinson-kór miatt nehezeze esett az írás. Ám, noha nem írt és nem publikált többé, nem hagyott fel a gondolkodással és az alkotással, továbbra is adott interjúkat és tanácsokat. A szelleme haláláig kíváncsi maradt és ép; 1981. december 2-án hunyt el, életének nyolcvannyolcadik évében.

Szerbiában kétségtelenül Hugo Klajn volt Freud legjobb és legmegbízhatóbb tolmácsa, mi több, eredeti szellemű folytatója. Klajn követő-

---

² Lásd e számunkban „Hamlet lelkiismerete” cím alatt.

je és népszerűsítője Sigmund Freudnak, de nem kevésbé éles és lucidus kritikusa is. Hogy kellőképp megérthessük Klajn Freudhoz való, látszólag ellentmondásos, ám voltaképp összetett viszonyát, legjobb, ha áttekintjük e viszony geneziséét és érdekes történetét, Klajn tartós és sorsformáló kötődését a pszichoanalízis megalapítójához.

Elgondolkodtató és érdekes tény, hogy Klajn eleinte *negatívan* reagált Freud eszméire. A pszichoanalízis alapelveivel Klajn már első éves orvostanhallgatóként, 1912-ben megismerkedett. Sok-sok évvel később (1974-ben) így emlékezett vissza erre az időre: „A pszichoanalízisről úgy hallottam, mint valami bizarr, groteszk jelenségről, és én is úgy gondoltam, hogy ez valami nevetséges, valami szokatlan és igencsak szenzációs dolog... Tehát olyasvalami volt, amit én meglehetősen szkeptikusan fogadtam.” Az egyik első freudi mű, mely a kezébe került, a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* szintén nemtetszést váltott ki belőle, és bizarrnak érezte (különösen a gyermeki szexualitás tételét). Freud provokatív és felforgató hipotézisei és elméletei szemlátomást erős ellenállást váltottak ki Klajnból, és felébresztették kritikai attitűdjét. Ezek az első reakciók a pszichoanalízisre igen sokat elárulnak nekünk Klajn személyiségéről és gondolkodásmódjáról. Legmarkánsabb jellemvonásai valóban a bizalmatlanság, a szkepszis és a kritikusság voltak, ám az önkritika is. Kezdetben, épp mivel a pszichoanalízis iránti érdeklődés akkori divatban volt, Klajn gyanakvó az új teóriával és szokatlan téziseivel szemben. Azonban – másokkal ellentétben – nem hagyja ennyiben. Sikerül letörnie kezdeti ellenállását, és bátran belebocsátkozik e különös tudomány további, elfogulatlan tanulmányozásába. Ám Freud sok odaadó tanítványával szemben sohasem esik az ellenkező végletbe sem, és nem válik a mester minden hipotézisének és megállapításának vak követőjévé. Később is megtartja szkeptikus és kritikus viszonyulását Freudhoz, akkor is, amikor őszinte csodálatot érez zsenialitása iránt.

A pszichoanalízisről való első ismereteit azon a tanfolyamon szerezte, melyet Freud tehetséges és ellentmondásos horvát tanítványa, Viktor Tausk tartott. Az előadások folyamán komoly érdeklődés ébredt benne az új tudomány iránt, és úgy döntött, hogy tanulmányait Freudnál folytatja. Mivel azonban nem mindenki vehetett részt Freud előadásain, csak azok, akik erre külön engedélyt kaptak, a mi fiatal orvostanhallgatónk elment egyenesen a Berggasse 19-be, hogy „belépőt” szerezzen az exkluzív előadásokra. Így találkozott Klajn első ízben Freuddal annak lakásán, és rögtön eldicsekedett, hogy már hallgatta Tauskot. Ha-

bár ezt kétszer is kihangsúlyozta, Freud, aki akkor már összetűzésben volt híres, szerencsétlen sorsú tanítványával, úgy tett, mintha nem halaná. E váratlan „süketség” jelentését Klajn csak később értette meg, amikor már értesült a Freudról és Tauskról szóló ismert történetről.

A pszichoanalitikus gondolkodásmód és terápia lényegének megismerésével párhuzamosan nőttön-nőtt Klajnbán a pszichoanalízis megalapítója iránti tisztelet, ez azonban sohasem vált feltétlen odaadássá. Klajnt legfőbbképp a pszichoanalízis forradalmi heve és a szentségeket, megfellebbezhetetlen tekintélyt nem ismerő, kritikus szelleme ragadta meg. A lázadó, baloldali ifjú egy képmutató, hazugságra és elfojtásokra épített világ és embertelen erkölcs lerombolásának hatásos eszközét látta a pszichoanalízisben. Éppen emiatt és e pozícióból fogja Hugo Klajn – mint egyébként más lázadó analitikusok is, pl. Wilhelm Reich vagy Erich Fromm – Freud szemére vetni, hogy semleges álláspontra helyezkedik a jelentős, aktuális társadalmi és politikai kérdésekkel kapcsolatban. Freud kifürkészte a neurózisok lelki dinamikáját, de nem ment tovább, illetve nem kereste a pszichopatológiai jelenségek társadalmi gyökereit, mondják e kritikusai. „A pszichoanalízis nem vonta le a végső következtetéseket a maga módszeréből és az így nyert eredményekből. Mi több, tartózkodik attól, hogy ezt megtegye”, írta Klajn még 1929-ben, az első pszichoanalízisnek szentelt írásában. Klajn azt tartotta, hogy Freudnak, ha következetesen hű a gondolkodásmódjához és szubverzív módszeréhez, állást kellett volna foglalnia korának társadalmi konfliktusaiban, és az elnyomott, igazságtalanul marginalizált társadalmi csoportok mellé kellett volna állnia. A pszichoanalitikus, aki felfedezi a szexuális elfojtás vesztes hatásait a lelki egészségre, nem maradhat olyan neutrális, mint a tüdőgyulladást gyógyító orvos (miként Freud gondolja). Az analitikus terapeuta, így Klajn, nem teheti, hogy „ne keveredjen bele” a páciens társadalommal való konfliktusának megoldásába, hisz e konfliktuózus viszony feloldása nélkül nincs gyógyulás. Aki „nem foglal állást”, mondja Klajn, az tulajdonképpen a *status quo*, a fennálló tökéletlen társadalmi rend mellett áll ki, s így végül is az erősebb oldalára áll.

Mégis, a nem leplezett kifogások ellenére Klajn nem ért egyet Volosinov (Mihail Bahtyin álneve) kritikájával, aki szerint Freud reakciós burzsoá gondolkodó. Mert, habár a pszichoanalízis „a betegeket, akik legalább neurotikus formában fellázadtak a társadalmi közösség követelményeivel szemben, ismét megbékíti ezekkel a követelmények-

kel, eredményei önmagukban is *éles kritikával* (de nem ítélettel!) *illetik a képmutató polgári erkölcsöt, s ezzel a polgári nevelést is*”, írja Klajn ki-tűnő tanulmányában (*A pszichoanalízisről*, 1937).

„Balos”, freudomarxista pozíciójából Hugo Klajn okosan és élesen bírálja Freud spekulatív hipotéziseit és „gyanús” teóriáit, mint amilyenek a halálösztrönről, a kultúra és a társadalom eredetéről szólók stb. Freud szkeptikus tanítványa akkor sem egyezik mesterének minden tételével, amikor a szexuális elfojtás eredetének magyarázatáról, a kasztrációs komplexus értelméről vagy az Ödipusz-komplexus értelmezéséről van szó. Klajn véleménye szerint Freud nem ásott le a nemi elnyomás legmélyebb, valódi, társadalmi gyökeréig. De nemcsak Freud munkásságát, hanem a személyiségét is kritikusan vette szemügyre és így is értelmezte Klajn, aki hallgatta az 1912/13-as esztendő híres előadásait, melyek alapul szolgáltak a *Bevezetés a pszichoanalízisbe* című kötethez.

Mint ember, Freud „nagyon tartózkodó” volt és „rendkívül komoly”, mondja Klajn; mint előadó tömören és precízen fejezte ki magát, vázlatok nélkül beszélt, szüntelenül gondolkodva. A pszichoanalízis megalapítója nagy tisztelettel töltötte el hallgatóit és követőit, vitathatatlan autoritás volt, de nem volt autoriter személyiség, állítja Klajn, vitába szállva a vádakkal, amelyekkel Erich Fromm és Paul Roazen illették Freud személyiségét. Klajn bálványozás nélkül viszonyult mesteréhez, és megvizsgálta a komplexusait. Eszerint Freud magatartását és gondolkodását erőteljes, tudattalan tendenciák kormányozták, melyeket Klajn *Ahasvérus*-komplexusnak (örök bolyongás a szülőföld után kutatva, ahol meglelné békéjét), *Hannibál*-komplexusnak (az ellenfelet nemcsak legyőzni, de a várát is meghódítani), *Mózes*-komplexusnak (a személyes hiúság és a szenvedélyek legyőzése a magasrendű küldetés végett) és *Anteusz*-komplexusnak (a környezet támogatásának és a begyökerezésnek a szükséglete) nevez.

Mint hitetlen zsidóban és szellemileg kivételesen merész emberben, Sigmund Freudban megvoltak a predispozíciók, amelyek elvezették a pszichoanalízis megalkotásához. Intelligenciáján túl azonban „a megvalósíthatatlan vágy fullánkja” ösztökelte, örök „anti-anteuszi sóvárgása,” mely egyre újabb és távolibb szublimációkat követelt, és addig úzta, míg meg nem sikerült szabadulnia minden külső, feszélyező támaszponttól, s amíg a szükséges erőt, támpontot meg nem találta *önmagában*, s eképp anti-anteuszi és anti-ödipális diadalt nem aratott.

Ha szemügyre vesszük Klajn viszonyát a pszichoanalízis megalapítójához, könnyen szembetűnik, hogy az ötven év leforgása alatt egyre pozitívabbá válik, de mindig megmarad az elsődleges kritikusság is, a tartózkodás és a függetlenség a nagyrabecsült mesterrel szemben. Kétségtelenül fennáll bizonyos lényegi rokonság a két személyiség között alapvető szellemi orientációjuk szempontjából. Ezek a rokon vonások elsősorban a kompromisszumot nem tűrő, rendíthetetlen *kritikusság*, az *igazságszeretet*, az *intellektuális bátorság*, a *szkepticizmus* minden dogmával szemben, csakúgy, mint a *determinisztikus*, *genetikus*, *mélybe tekintő* és *materialisztikus* gondolkodás. E szellemi rokonság alapján serkent és fejlődött ki Klajn sajátos vonzalma Freud iránt, amit legpontosabban úgy jellemezhetünk, mint a *pszichoanalízis szkeptikus szelleméhez való kritikai ragaszkodást*, ami lehetővé tette, hogy Klajn rendkívül mélyrehatóan és világosan megértse Freud gondolatainak lényegét, majd megbízhatóan interpretálja, és eredeti módon elmélyítse, gazdagítsa, továbbfejlessze azokat.

Klajn számára a pszichoanalízis mindig és mindenekelőtt az el nem ismert, elfojtott igazság felfedezésének mélyreható és kompromisszummentes kritikai módszere. Már 1929-ben, a Freud tanításának szentelt első cikkében leszögezi: „A pszichoanalízis értéke és legfőbb érdeme nem azokban a tényekben van, amelyeket eddig felfedezett, nem a felszínre hozott anyagban (mint pl. az Ödipusz-komplexus vagy az anális szexualitás), hanem abban, hogy utat tört, hogy sikerült merészen alábuknia e mélységekbe, behatolnia a sötétség birodalmába.” Pszichoanalitikus „krédóját” ugyanebben a cikkében magvasan és irodalmi ihletettséggel fejt ki: „A pszichoanalízis azt jelenti: ne higgyenek abban, amit az Én felügyelete alatt gondolnak, éreznek, mondanak és tesznek. Mi jobban hiszünk azokban az élményekben, amelyek akkor érik önöket, amikor az Én alszik, jobban hiszünk az önök „tévedéseiben” és „elvéteiseiben”. Az önök örülete igazabb, mint a megfontoltsága, az önök nappala nagyobb hazugság, mint az éjszakája, s erényeiket gyarlóságaik táplálják.”

A pszichoanalízis tehát Klajn szerint mindenekelőtt az egyéni és társadalmi tévhitek, előítéletek és öncsalások leleplezésének átütő erejű, hatékony módszere. E felfogását tekintve Klajn közel áll a freudomarxistákhoz, akik éppen ebben az időben (századunk 20-as, 30-as éveiben) jelentkeznek elméleti próbálkozásaikkal, hogy pszichoanalitikus módszerekkel fogjanak hozzá az ideológiai konstrukciók leleple-

zéséhez. Amit a marxizmus és a marxista szociológia nem tudott felölelni a maga fogalmi apparátusával, azt olyan pszichoanalitikusok, mint Wilhelm Reich, Erich Fromm és Otto Fenichel megkísérelték pszichoanalitikus fogalmakkal megmagyarázni. A frankfurti iskolát (Fromm, Adorno, Horkheimer, Marcuse stb.), csakúgy, mint Reichet különösképp érdekelte a tekintélyelvű, alattvalói karakter kiformalódása a totalitárius társadalomban. Az alattvalói személyiség kialakításában kulcsszerepet játszik az autoritárius család mint a szocializáció ágense, mely a represszív társadalom és ideológia követelményeit átviszi és beletáplálja a növekvő gyermekebe.

A családi nevelésben különösen fontos szerepe van a szexuális nevelésnek. Hugo Klajn e problémának szenteli legjobb tanulmányait és könyveit. A szexuális elnyomás értelme nem csupán a monogám házasság megőrzése és a törvényes utódlás biztosítása (ahogy Reich vélte), hisz a társadalom szemlátomást éppenséggel a házasság előtti időszakban állít fel szigorú tilalmakat a szexuális viselkedésben, mondja Klajn. A szexualitás elfojtásának fontos társadalmi funkciója van, ez pedig a megfelelő, társadalmilag kívánatos karakterforma kialakítása.

Hugo Klajn elméletileg rendkívül mélyen átfogta és pszichológiai éleslátással elemezte a szexuális elnyomás mechanizmusát és az alázas, alattvalói személyiség kialakításának módját. Nem véletlen, írta, hogy a mi patriarchális kultúránkban, akárcsak az oroszban, olyan kifejezések élnek a nyelvben a gyerekekre, melyekből kitűnik annak alárendelt szerepe („roblje”, azaz „rab” a szerbben, „rebjonok” az oroszban). A tekintélyelvű, patriarchális nevelés célja pontosan a „rab lélek”, az alázas lény kinevelése, akinek nincs mersze a saját fejével gondolkodni és kételkedni a tekintélyben, kétségbe vonni annak tilalmait. Az etnológiai adatok pszichoanalitikus értelmezéséből Klajn szerint kiviláglik, hogy a rituális körülmételés voltaképpen enyhített kasztráció, célja pedig a beavatandó megfélemlítése: „Engedelmesnek kell lenned, mint amilyenek mi vagyunk.” A kasztrációs komplexus az a fő pszichológiai mechanizmus, mely megakadályozza a gyermek függetlenné válását, és megtöri rebellióját. A klasszikus pszichoanalitikus értelmezés nem tudja teljesen megmagyarázni ezt a fontos komplexust, melynek központi szerepe van az ödipális konfliktusban, mert elhanyagolja kialakulásának kulturális és társadalmi motivációját. Klajn ezért itt, a kasztrációs fenyegetés mint hathatós gyerekevelési eszköz magyarázatában bevezeti az igen fontos társadalmi dimenziót. Az elrettentő történetekkel és

mesékkel, a szigorú nevelési módszerekkel, a testi büntetéssel, a kasztrációval való „tréfás” és komoly fenyegetőzéssel a szülők és a nevelők tulajdonképpen el akarják bátortalanítani a gyereket, ráijeszteni és szellemileg „kasztrálni”. Az így nevelt gyerekek „körülmetélt szívűek” lesznek, intellektuálisan kiheréltek, azaz jámborak, fegyelmezettek és szófogadók. A „megnyesett szárnyú” és „apró szívű” gyerekekből pedig „jó” felnőtt alattvalók lesznek, azaz aláztatos, függő, apatikus és megszelídített emberek, írja Klajn.

Ez az éles elméjű analízis a kasztráció eredetéről és értelméről jól illusztrálja számunkra Klajn sajátos szemléletét, mely a pszichoanalízist kritikai társadalompszichológiai elméletnek és szubverzív módszernek tekintette. Mivel a pszichoanalízis *radikálisan kritikai tudomány*, mely széttöri a jól megszilárdított társadalmi dogmákat és felfedi a neurózisos és az emberi szenvedések társadalmi gyökereit, a társadalom érthető módon „ellenáll”, és nem fogadja el ezeket a kellemetlen pszichoanalitikus igazságokat, miként erre már Freud is figyelmeztetett 1910-ben. Klajnt nem lepte meg, hogy a háború utáni Jugoszláviában az új, bolsevik hatalom kifejezetten negatívan viszonyult Freud tanításához. „A hatalmi osztály rendszerint akkor lép fel a pszichoanalízis ellen, amikor olyan helyzet kerekedik a társadalomban, melyben ez az osztály nem érzi magát teljes biztonságban. A pszichoanalízis akkor sem kell, amikor az emberektől megkövetelik, hogy aktívan harcoljanak, fegyelmezettek és engedelmesek legyenek, hisz a pszichoanalízis hatása alatt az ember gyanakodni kezd, habozik és felülvizsgálja saját viselkedését, ami nem a hatalmon lévők malmára hajtja a vizet.”

A pszichoanalízisnek, mely kérlelhetetlenül leleplezi az individuális és kollektív tudat sok patogén öncsalását és azok jól elrejtett tudattalan és irracionális gyökereit, fontos emancipatorikus küldetése is van. A magunkról és saját, a tudat elől rejtett motivációinkról való tudomás gyógyító erejű, az öncsalás viszont betegségbe sodor, írja Klajn még 1936-ban. Ehhez az eszméhez, hogy a pszichoanalitikus belátások fanyar és gyakran kegyetlen igazsága gyógyít, mi több, felszabadítja és emberibbé teszi az egyént, Klajn élete végéig hű marad.

Az irodalmi művek és szerzőik pszichoanalitikus vizsgálata nem ritkán meddő és vulgáris, mert egyenlőségjelet tesz a műalkotás és a pszichopatológiai jelenség, az író és a neurotikus közé. A pszichoanalitikus szempontú állítólagos irodalomértelmezés ilyenkor klasszikus „esettanulmány” fajul, az irodalmi mű pedig pusztán a szellemtelen és ruti-

nos „mélyanalízis” gyakorlóterepévé válik. Hugo Klajn nemcsak távol tartotta magát a pszichoanalízissel való efféle olcsó visszaéléstől, hanem élesen kritizálta ezt a manírt, mely csak árthat a komoly irodalomkutatásnak.

E téren a legfontosabb elméleti probléma az, hogy mikor és hol válik a pszichoanalízis elengedhetetlenné a műelemzésben, azaz hol az a pont, ahol a pszichoanalitikus módszer bekapcsolódik az irodalomkutatásba. Az irodalmi hősök tudattalan vágyainak, elfojtott érzelmeinek és komplexusainak egyszerű és sematikus felfedése, felsorolása és katalogizálása téves hozzáállás és hiábavaló munka az irodalomkutatás szempontjából, és eleve kudarcra van ítélve. Ehelyett mindenekelőtt az irodalomelmélet szemszögéből, mint műalkotáshoz kell közelíteni a drámához vagy a regényhez, írja Klajn, igyekezvén kijelölni a fő problematikát, melyet a szerző művészileg vezet fel. Szerinte a pszichoanalitikus kutatási módszert *csak akkor* szükséges bevetni, ha az irodalomelmélet és a kritika szokásos módszereivel *nem lehet* megfejteni a műalkotás irodalmi rejtvényét, ha a mélylélektani módszer segít feltárni a mű művészi titkának megértése szempontjából releváns, rejtett pszichikai faktorokat. A pszichoanalitikus a maga konceptuális és metodológiai eszköztárával nem helyettesítheti az irodalomkritikust. „Tévednek azok a pszichoanalitikusok, akik elvetnek minden más műértelmezést, hogy ezzel kiemeljék a pszichoanalitikusat mint egyedül lehetséges helyes interpretációt. A helyesen alkalmazott mélylélektan csupán kiegészíti a korábbi kutatások eredményeit újabb, nehezebben észrevehető megfigyelésekkel. Az ilyen kiegészítés néha kiszínezi azt, aminek eddig csak a körvonalai látszottak, eközben egy-egy vonást megváltoztat, s bizonyára olyan is akad, amit átfest. Ám a meglévő értelmezések efféle törlése csupán kivétel”, írja Klajn. Hogy a pszichoanalitikus módszer hasznos és termékeny legyen az irodalomkutatásban, hozzá kell idomulnia az irodalom megismerésének módszereihez és céljához. A „Hamlet” talányának megoldása nem az, hogy rámutatunk a főhős Ödipuskomplexusára; annak kell utánamenni, hogy milyen szerepe és értelme van e komplexusnak a tragédia szövegének struktúrájában. Nem elég felfedezni Hamlet *tudattalan motivációit*, hanem az irodalmi alak *irodalmi motiváltságát* kell szemügyre venni a teljes műalkotás kontextusában. Pontosan ezt teszi Hugo Klajn. Ragyogó Hamlet-tanulmányából szépen kitűnik, hogy az éles szemű, kritikai szemléletű *pszichoanalitikus* hogyan kamatoztatja pszichológiai látleteit mint kitűnő *Shakespeare-*

tudós, hogy megfejtse a dráma talányát. Mert a pszichoanalitikus felfedezések csak akkor válnak relevánssá és termékkennyé az irodalomismeret szempontjából, ha transzcendáljuk, és az irodalmi mű jelentésének és művészi struktúrájának megértése szempontjából lényeges hipotézisekké változtatjuk őket.

Elia Kazan rendező egy alkalommal azt mondta Klajnnak, hogy mint rendező, didaktikus pszichoanalíziséből többet tanult, mint az összes szakiskolákból és szakkönyvekből együttvéve. A kérdésre, hogy ő mennyire kamatoztatta pszichoanalitikus tapasztalatát rendezői munkájában, Klajn így válaszolt: „Pszichoanalitikai tudásomat felhasználtam a drámai alakok, jellemvonásaik és cselekedeteik megvilágításakor. A pszichoanalízis ismerete különösen az alakok fejlődésének megértésében segíthet, hozzájárulhat az egyes jellemvonások kialakulásának magyarázatához, azoknak az indítékoknak a felfedéséhez, melyeknek a figura nincs tudatában.” De rögtön hozzáteszi, hogy a színészekkel dolgozva, bizonyos problémáik elhárításában kevésbé élt a pszichoanalízissel. Ugyanis a színészek és a rendező együttműködésében megjelennek az olyan, a pszichoterápiából ismert jelenségek, mint az áttétel és az ellenállások (a szereppel, a rendezővel szemben), amelyeket idejében fel kell tudni ismerni, értelmezni és meghaladni a sikeres együttműködés érdekében. A pszichoanalitikus tudás alkalmazása ezen a téren még várat magára.

Hugo Klajn, a legjelentősebb jugoszláv pszichoanalitikus, Sigmund Freud tehetséges tanulója, avatott tolmácsolója és eredeti folytatója, ma mint pszichoanalitikus szinte teljesen feledésbe merült. Pedig áldozatos és elszánt munkássága nélkül ma valószínűleg nem olvashatnánk anyanyelvünkön Sigmund Freud válogatott műveit nyolc kötetben, melyet az ő szerkesztésében és nevezetes előszavával jelentetett meg a Matica Srpska kiadó (első kiadás 1969-ben, a hetedik 1984-ben).

A pszichoanalitikus Klajn „elfeledése” semmiképp sem véletlen és motiválatlan. Paradigmatikus példája ez az eredeti pszichoanalitikus gondolkodás „elfojtására” irányuló, általánosabb társadalmi folyamatnak, azaz szerves része annak a stratégiának, mely tervszerűen, tendenciózusan és folyamatosan fojtogatja a pszichoanalízis kritikai és emancipatorikus szándékát és erejét.

Mi az oka, és miben nyilvánul meg az ellenállás, amit a társadalom Klajn „kritikai pszichoanalízise” iránt táplál? Az ellenállás néhány társadalmi indítékára, mint láttuk, maga Hugo Klajn mutatott rá élesen és

határozottan. A pszichoanalízissel és a pszichológiával szemben ellenséges uralkodó ideológia mellett Klajn egyrészt a pszichiáterek, másrészt a pozitivista, behaviorista szemléletű pszichológusok felől is tapasztalta az ellenségeskedést. Az eredeti, kritikai pszichoanalízissel való szembe fordulás ezen kívül szerintem a pszichoanalitikusok soraiban is megtalálható. R. Jacoby kiválóan elemezte a pszichoanalízis eltorzítását a medikalizációval és a professzionalizációval. Nálunk, Jugoszláviában azonban az elfojtás ezen formái kevésbé dominánsak, sokkal elterjedtebb a pszichoanalízis kritikai potenciáljának semlegesítésére irányuló új tendencia, amit Jacoby nem vett szemügyre, s amit én az eredeti, kritikai pszichoanalízis *banalizációjának* neveztem. Nálunk tudniillik a háború után a legnagyobb kárt maguk a félművelt pszichoanalitikusok, a szellemtelen pszeudoanalitikusok okozták, akikből hiányzott a merészség és az eredetiség, és a pszichoanalízist banális, sekélyes és sablonos tanítássá degradálták, melynek mindig egyszerű, kész válasza van minden összetett emberi kérdésre – a neurotikus panaszoktól az olyan makrotársadalmi és makrokulturális problémákig, mint amilyenek a háború, a művészet és a vallás kérdései stb. Az így elszegényített és trivializált „pszichoanalízis” a könnyű és gyanús hírnévszerzés pusztá eszközévé válik. Megfosztva kritikai életől, „felszabadítva” az elméleti és szellemi „ballaszt” alól, a józan észhez és a fogyasztók igényeihez igazítva s alkalmazva, a pszichoanalízis egyre keresettebb áruvá válik. Klajn szociálisan orientált, kompromisszum nélkül kritikai, adogmatikus, szubverzív, elméletileg jól megalapozott és átgondolt pszichoanalízise elkerülhetetlenül konfrontálódott a mi konformista, felhígított és vulgarizált pszichoanalízisünk főáramával. Ebből a konfrontációból a sokkal számosabb és intézményileg erősebb „alkalmazkodó” analitikusok kerültek ki győztesen.

Radics Viktória fordítása

A prevenció medicinális, pszichológiai és egészségfejlesztési aspektusai a magzat- és csecsemőkorban

A Magyar Pre- és Perinatális Pszichológiai és Orvostudományi Társaság (MPPPOT) III. országos kongresszusának programja

2000. október 6–8.

Helyszín: Hotel Benczúr – 1068 Budapest, Benczúr u. 35.

Október 6. (péntek)

- 8:30 Regisztráció
10:00 Megnyitó
- Üléseknök:* **Raffai Jenő**
10:10–11:40 **Helga Blazy:** Treu und Untreu der Vater im Kind (Az apa hűsége és hűtlensége a gyermekben [fordítással])
11:40–12:00 Kávészünet
12:00–12:30 **Hidas György:** Életperiódusok megjelenése az anya–magzat kapcsolatvizelésben
12:30–13:00 **Suhai-Hodász Gábor:** Az apák szülési élményei
13:00–14:30 Ebédszünet
- Üléseknök:* **Bálint Sándor**
14:30–15:30 **Bödecs Péter:** A szülési fájdalom
15:30–16:00 **Andrek Hajnalka:** A preverbalis kori fájdalom mérésének és csillapításának lehetőségei
10:00–16:20 Kávészünet
16:20–17:20 **Szabó Enikő:** „Én anya nélkül születtem” – A főtí gyermekközponban élő lányok gondolatai a szülésről, születésről
17:20–17:50 **Orvos Hajnalka–Nyitrai Ildikó–Pál Attila:** Fiatalok anyasága
17:50–18:20 **Várkonyi György:** A megszületés stresszeinek oldása
18:30 Közgyűlés MPPPOT-tagoknak

Október 7. (szombat)

- Üléseknök:* **Hidas György**
10:00–11:00 **Hadházi Éva:** A pre- és perinatális életidőben kialakuló szülői attitűdök méréses tapasztalatai
11:00–11:30 **Demetrovics Zsolt:** Szülői nevelői stílus, korai személyiségfejlődés és párkapcsolati intimitás
11:30–11:50 Kávészünet

- 11:50–12:20 **Lőrincz Jenő:** A gyermekvárandósági magatartás
12:20–12:50 **D. Nagy Anikó:** Szülők lesznek...?!
12:50–14:30 Ebédszünet
- Üléseknök:* **Demetrovics Zsolt**
14:30–15:30 **Frigyes Júlia–Molnár Judit:** A születés árnyéka
15:30–16:00 **Fojtyk Ildikó:** A terhességmegszakítás szociálpszichológiája
16:00–16:20 Kávészünet
16:20–16:50 **Tamásy Ferenc–Bagdány Sándor–Mészáros Erzsébet–Törös Éva–Bartha Tiborné–Nyitrai Gábor:** A szoptatás jelentősége, egészségügyi és gazdasági vonatkozások
16:50–17:20 **Molnár Judit:** A pióca születése; szoptatási fantáziák és egy vonatkozó mesemodell értelmezése
17:20–17:50 **Harmathy Éva:** Semmelweis Műhely
17:50–18:50 **Köves Zsuzsanna–Horváthné Serfőző Izabella:** A prevenció egészségfejlesztési aspektusai a várandósgondozásban
19:00 Fogadás

Október 8. (vasárnap)

- Üléseknök:* **Bödecs Péter**
10:00–11:00 **Bagdány Sándor–Puskás Ernő–Tamásy Ferenc–Szathmáry György–Kerényi János–Törös Éva:** A családcentrikus szülés gyakorlata és jelenlegi helyzete hazánkban
11:00–11:30 **Sebő Júlia:** (Lehet-e) Boldogan szülni – Boldogan születni
11:30–11:50 Kávészünet
11:50–12:50 **Lakatos Katalin:** Korai hidroterápia (HRG) alkalmazásával tervezett szenzomotoros ingerek a rizikós koraszülöttek fejlesztése céljából
12:50 Zárómegbeszélés

Információ az MPPPOT titkárságán:

Móricz Éva – Tel./fax: 282-6044, e-mail: pszian@elender.hu
Tudományos kérdésekben: **Raffai Jenő** – Tel.: 06-30-900-20-39